

Dilema kognitivnih literarnih študij¹

Abstract

Dilemma of Cognitive Literary Studies

Sowon Park's text, translated into Slovene, offers a concise introduction to the field of cognitive literary criticism, how it emerged, how it is defined and how it interrelates with existing criticism. Placing the development of cognitive literary criticism in a historical context, Park identifies a key issue that runs through interdisciplinary research across the divide between the 'two cultures' and across time. On the one hand, attempts to integrate scientific and literary knowledge are fraught with scientific reductions of the literary; on the other, attempts to preserve literary knowledge as a different-but-equal field of inquiry risks the complete exclusion from the hegemonic scientific discourse and a further marginalisation. What constructive possibilities there are in the future in the face of such a dilemma are presented and reviewed.

Keywords: cognitive literary criticism, two cultures, neurohumanities, singularity, feeling and form
Sowon S. Park specialises in British modernism, world literature, and the relationship between literature and other forms of knowledge, in particular cognitive neuroscience. She is assistant professor of English at University of California Santa Barbara.

Povzetek

Sowon Park ponuja jedrnat uvod v področje kognitivne literarne kritike in razloži, kako je ta nastala, kako jo opredeljujemo in kako se medsebojno povezuje z obstoječo kritiko. Z uvrstitvijo razvoja kognitivne literarne kritike v zgodovinski okvir določi ključno vprašanje, ki teče skozi interdisciplinarno raziskovanje prek ločnice med »dvema kulturama« in skozi čas. Po eni strani so poskusi integracije znanstvenega in literarnega znanja polni znanstvenih redukcij literarnega, po drugi pa s poskusi ohranjanja literarnega znanja kot drugačnega, a enakopravnega področja raziskovanja tvegamo popolno izključitev iz hegemonkega znanstvenega diskurza in še večjo marginalizacijo. Predstavljene in ocenjene so konstruktivne možnosti, ki se ob takšni dilemi ponujajo v prihodnosti.

Ključne besede: kognitivna literarna kritika, dve kulturi, nevroznanosti, singularnost, oblika in občutek

Sowon S. Park je specialistka za britanski modernizem, svetovno književnost in odnos med literaturo in drugimi oblikami znanja, zlasti kognitivno nevroznanostjo. Je docentka angleščine na Univerzi Kalifornija v Santa Barbari.

¹ Besedilo Sowon S. Park z naslovom Dilemma of Cognitive Literary Studies je bilo leta 2015 objavljeno v knjigi *English Studies: The State of the Discipline, Past, Present, and Future*, 67-81, ki so jo uredili Niall Gildea, Helena Goodwyn, Megan Kitching in Helen Tyson. Knjiga je izšla pri Palgrave Macmillan.

I.

Kognitivna literarna kritika je kot področje raziskovanja nastala proti koncu 90. let 20. stoletja. Tradicionalno se je izraz »kognitiven« nanašal na ideje o mišljenju in sklepanju, na tem novem področju pa se pogosto ne nanaša na mišljenje, ampak na druge duševne pojave, na primer na občutenje, zaznavanje, nezaveden spomin in kinezo. Zanimanje za kognitivne procese v literarnih študijah odraža pomemben premik v razmišljanju proti koncu 20. stoletja, imenovan »kognitivni obrat«. Zdaj velja, da lahko z mehanizmom in delovanjem uma in možganov razložimo vsakovrstne diskurze.

Kognitivizem ima korenine v tem, kar so v psihologiji v 50. letih 20. stoletja imenovali »kognitivna revolucija«. S pomočjo razvoja računalništva, lingvistike in umetne inteligence so se psihološki opisi človeških duševnih procesov združili z opisi v kibernetiki in na drugih področjih ter izoblikovali novo sintezo v psiholoških študijah, kognitivno znanost. Približno v istem času je iz psihologije in biologije nastala še ena nova disciplina, nevroznanost. »Biološka revolucija« v 50. letih 20. stoletja, ki jo je omogočilo odkritje molekularne strukture DNK leta 1953, je v proučevanje duševnih procesov prinesla razumevanje mehanizma, ki je bil dotlej skrivnosten. In ta del nevroznanosti, ki se ukvarja s kognicijo – kognitivna nevroznanost –, je zdaj postal pglavitna disciplina kognitivizma, ki ponuja skupno raziskovanje duševnih procesov. Na ugotovitve s tega novega interdisciplinarnega področja se opira porajajoče se področje kognitivne literarne kritike.

Kognitivna literarna kritika je že dala širok korpus del. Kako živo je to področje, se je pokazalo na letni konferenci Mreže za kognitivno humanistiko (*Cognitive Humanities Network*) na univerzi Durham leta 2014, kjer so teme več kot stotih prispevkov segale od kognitivnega procesiranja jezika prek »konceptualnega združevanja« in odnosov med kinezo in pisanjem do nevroznanosti spomina in nje-nega pomena za literaturo. Trenutno so kognitivna poetika, kognitivna stilistika, kognitivna estetika, kognitivna naratologija, »branje misli« in fikcija, »evo« (evolu-cijske) literarne študije in »nevro« (nevroznanstvene) literarne študije priznane kot formalna področja raziskovanja, pod temi naslovi pa poteka živahno raziskovanje.

Kljub temu smo še vedno v zgodnji fazi in čeprav je paleta pisana, sta obseg in razlagalno področje raziskovanja še naprej poskusna. In čeprav ni dvoma, da je razvoj kognitivne nevroznanosti v zadnjih petdesetih letih pomemben za naše obravnavanje umetnosti in literature, pa pogosto ni jasno, kaj lahko znanstvena ugotovitev prispeva k literaturi oziroma česa ne more prispevati, in kakšne sklepe lahko iz nje izpeljemo oziroma jih ne moremo izpeljati. Čeprav se kognitivna literarna kritika domnevno pridružuje proučevanju literature z znanstvenim raziskovanjem, pa ni splošnega konsenza o tem, v kolikšnem obsegu se lahko znanost in literatura smiselno povezujeta. V tej fazi je veliko vprašanj in problemov, ki nastanejo, ko poskušamo oblikovati razlagalni okvir, ki bi lahko gradil na znanju ter presegel ločnico med literaturo in znanostjo, in te probleme je še vedno težko

odpraviti. V naslednjem razdelku bom razpravljala o vprašanju interdisciplinarne združljivosti in postavila kognitivno literarno kritiko v zgodovinski kontekst, s tem pa opozorila na probleme, ki so nastali v zadnjih letih.

II.

Predstava o znanosti in humanistiki kot dveh ločenih oblikah intelektualnega raziskovanja, ki dajeta dve različni vrsti znanja, ima v zahodni misli dolgo zgodovino. Razliko med obema so v različnih obdobjih opredeljevali kot razliko med empiričnim in neempiričnim, količinsko opredeljivim in količinsko neopredeljivim, dejstvom in vrednostjo. V Veliki Britaniji lahko to ločnico zasledimo že v razpravi med Arnoldom in Huxleyjem v 19. stoletju, če ne celo v tako imenovani disociaciji senzibilnosti v 17. stoletju (Huxley, 1893: 134–159; Arnold, 1974: 70).² Če bi se ozrli še dlje, tako kot je to storila Patricia Waugh, bi lahko rekli, da je razlikovanje staro kot zahodna civilizacija, saj sega do »eksaktnega« in »neeksaktnega« védenja, kot ju je poimenoval Aristotel (Waugh, 1999: 34). Najbolj znano formulacijo te ločnice pa je prispeval klasični fizik in pisatelj C. P. Snow (1905–1980), ki je v predavanju *Dve kulturi in znanstvena revolucija* (*The Two Cultures and the Scientific Revolution*) leta 1959 skoval frazo, ki je zdaj del vsakdanjega besednjaka.

Snowova teza o dveh kulturah je bila, da bi morala obstajati le ena kultura in da je treba »prepad vzajemnega nerazumevanja« med obema premostiti. Retorično je s svojim argumentom obe kulturi razglasil za enakovredni, za različni, a enakopravni področji znanja. V resnici pa ju je postavil v hierarhičen odnos. Znanstveniki, je trdil, »imajo lastno kulturo ... , ki vsebuje veliko argumentiranja, ki je navadno veliko strožje in skoraj vedno na veliko višji konceptualni ravni kot argumentiranje kakega literata« (Snow, 1993: 11). Ta izjava ni bila zgolj nepristranski opis metod »trde« znanosti. Po Snowu so znanosti z metodološko togostjo in empirično in konceptualno natančnostjo postavile standard, h kateremu naj bi težile neznanstvene, »mehke« discipline.

V tem odlomku pokaže svojo nepotrpežljivost glede položaja literarnih študij:

Precejkrat sem se udeležil shodov ljudi, ki po merilih tradicionalne kulture veljajo za visoko izobražene in ki so s precejšnjim užitek izražali nejevero nad nepismenostjo znanstvenikov. Enkrat ali dvakrat so me izzvali in zbrano družbo sem vprašal, koliko jih zna opisati drugi zakon termodinamike. Odziv je bil hladen: bil je tudi negativen. Vendar pa sem vprašal nekaj, kar je približna znanstvena ustreznica vprašanju: ste prebrali kako Shakespearjevo delo? Če bi vprašal še kaj preprostejšega, na primer kaj pomeni masa ali

² T. S. Eliot slovi po trditvi v besedilu *The Metaphysical Poets*, da sta razmišljanje in čutenje postala ločena približno v 17. stoletju, glej Eliot, 1921.

pospešek, kar je znanstvena ustreznica vprašanja znate brati, mislim, da se ne bi več kot enemu od desetih visokoizobraženih zdelo, da govorim isti jezik. Veličastna stavba moderne fizike tako raste, večina najpametnejših ljudi v zahodnem svetu pa ima vanjo približno toliko vpogleda, kot bi ga imeli njihovi neolitski predniki. (Snow, 1993: 14–15)

Kot se jasno pokaže v tem očitku, se je Snowov površinski argument morda nanašal na vrzel medsebojnega nerazumevanja, vendar pa bistvo ni bilo toliko v tem, da bi morala obstajati skladnost znanja, kot pa v tem, da bi se morali humanisti učiti od znanstvenikov. Tako Snow obe kulturi predstavi ne toliko kot različni, a enakopravni področji znanja, ampak kot disciplini, razvrščeni po intelektualni vrednosti.

Hierarhično razvrščanje disciplin, ki ga je zagovarjal Snow, je bilo odsev prevladujoče logične pozitivistične ortodoksosti tistega časa. V tem intelektualnem vzdušju je logično stroga in konceptualno eksaktna znanstvena metoda pomenila sprejeti standard za vsako intelektualno raziskovanje. V tem okviru empirizma pa je prevladovala teoretična fizika kot najbolj avtoritativna disciplina, saj je postavljala vzor za vse intelektualno raziskovanje, vključno z raziskovanjem na področju humanistike, kot je zatrjeval Snow. V sredini prejšnjega stoletja so številne discipline, vključno s tradicionalno neznanstvenimi področji, težile k takšnim pozitivističnim modelom znanja: v psihologiji je osrednje mesto prevzel behaviorizem, ki se je ukvarjal izključno s tem, kar se je dalo neposredno opazovati, lingvistika se je preoblikovala po vzoru naravoslovja, v angleščini pa je doživel vzpon novi kriticizem, ki je iz interpretacije dosledno izključeval nepreverljiva vprašanja, kot so intencija, afekt in pomen.³

Od Snowovega predavanja pred dobrimi petdesetimi leti se je marsikaj spremenilo, marsikaj pa se tudi ni. To, kar se ni spremenilo, je prevlada znanosti. Poznanstvenje kulture se je pospešilo do te mere, da bi danes vprašanje »Ste prebrali kakšno Shakespearjevo delo?« naletelo na brezbriznost velikega števila znanstvenikov, medtem ko je večina humanistov preseglala naše neolitsko neznanje zahvaljujoč rasti in visokim standardom založniškega trga poljudnoznanstvenih del. Zdaj živimo v globaliziranem okolju, temelječem na znanosti in tehnologiji, od koder smo pregnali zamisel o tem, da bi lahko literarne intelektualce primerjali z znanstveniki. Asimetrija med obema kulturama se je okrepila: institucionalni pogoji niso primerljivi in po mnenju javnosti nista obe enako upravičeni.

Spremenila pa se je vrsta znanstvene premoči, ki je nastala v zadnjih petdesetih letih. Revolucija, ki se je dejansko odvijala v znanosti, ko je Snow predstavil svoj argument, ni potekala na področju klasične fizike, ampak, kot smo že povedali, na novem interdisciplinarnem področju nevroznanosti, zlasti pa kognitivne nevroz-

³ Pripadniki novega kriticizma, na primer John Crowe Ransom, Allen Tate in Cleanth Brooks, so iz interpretacije izključevali tako avtorja kot bralca ter se posvečali notranji organiziranosti – harmoniji, paradoksu, dvoumnosti in tako naprej – besedne umetnine.

nanosti. Sprva kognitivne študije po metodologiji niso bile tako ozke kot klasična fizika, nastanek kognitivne nevroznanosti pa je sovpadal s popuščanjem pozitivizma kot standarda intelektualnega raziskovanja. Izključno ukvarjanje z neposredno zaznavnim se je izkazalo za preveč omejujoče, na primer v psihologiji, kjer je bil behaviorizem odrinjen na obrobje. In čeprav sta preverljivost in eksperimentalna ponovljivost še vedno temeljni metodi, po katerih deluje znanost, so področja raziskovanja postala širša od tistih, ki jih ima pozitivistična tradicija za legitimne.

Tak razvoj je delno posledica dejstva, da se moramo pri znanstvenem proučevanju uma in možganov lotiti tem, ki so prej veljale za domeno humanistike: zavesti, izkušenj in afekta. To pomeni, da se je znanost, čeprav tega v znanstvenih krogih ne priznavajo pogosto, na splošno pomaknila k temu, kar je bilo nekoč področje literature. Takole je v sloviti študiji *Consciousness and the Novel* zapisal David Lodge: »Literatura je zapis človeške zavesti, najbogatejši in najobsežnejši, kar jih imamo.« (Lodge, 2000: 10) Podobno je »afekt«, ki je trenutno dejavno področje nevroznanstvenih raziskav, prej veljal za temo, primerno le za umetnost in literaturo, zato so ga tradicionalno izločali iz znanstvenega raziskovanja. Po nenavadnem obratu pa obe kulturi po dobrih petdesetih letih najdeta skupni fokus v zavesti, zlasti človeških čustvih in spominu, zato se obe kulturi zdita manj razdeljeni in bolj usmerjeni proti skupnim temeljem. V tem pomenu se je od Snowovega argumenta spremenilo marsikaj, in to močno na bolje.

In videti je, da se bo to nadaljevalo. Ena osupljivih stvari v obdobju, v katerem živimo, je, v kolikšni meri nam ponujajo nevroznanstvene in evolucijske modele za razlaganje vsakega od vidikov človeškega življenja. Po bioloških mehanizmih ne obravnavamo na novo le znanosti, ampak tudi pravo, antropologijo, kulturo, glasbo, literaturo in umetnost. Kognitivna nevroznanost je trenutno ob matičnih celicah in genomiki eno finančno najbolj podprtih in najhitreje rastočih področij raziskovanja. Poleg tega je to industrija, ki se hitro širi: z uporabo študij zavesti smo ustvarili nove panoge, kot so psihonevrofarmakologija, nevrotrženje in nevrovarnost, ki s svojo rastjo odpirajo paleto etičnih in političnih vprašanj, ter oblikovali nova področja, kot sta nevroetika in nevropolitika. Nevrofilozofija, nevropsihoanaliza in nevrofenomenologija so tradicionalno raziskovanje poživile s tem, da so prinesle novo znanje o anatomiji in delovanju možganov. Glede na vse to je videti, da bo kognitivizem v prvi polovici tega stoletja vplival na vsa področja proučevanja.

Kaj v okviru tega razvoja pomeni kognitivizem zlasti za angleške študije? Kakšna so nekatera vprašanja, značilna za interdisciplinarno literarno kritiko? Kakšne so priložnosti? In kako se kognitivni pristopi navezujejo na obstoječo literarno kritiko? V naslednjem razdelku bom razmišljala o pomenu in mestu kognitivnih teorij v angleških študijah ter razpravljala o največji dilemi, s katero se sooča literarna kritika.

III.

Temeljito proučevanje angleščine dejansko sega čez meje številnih disciplin. Filozofija, sociologija, lingvistika, antropologija, estetika in zgodovina (vključno z zgodovino znanosti) so bile vse po vrsti temeljnega pomena za raziskovanje literature. Če kognitivno literarno kritiko združimo s področjem kognitivne nevroznanosti, ki je že samo po sebi interdisciplinarno, ne more biti nič drugega kot izjemno široka. Ne obstaja ena sama kognitivna metoda literarne kritike, niti enotna šola. Čeprav so različna podpodročja v kognitivni literarni kritiki tako različna, pa jim je skupen poskus, da si v proučevanje literature prizadevajo vnesti široko paleto odkritij v kognitivni znanosti in optimistično prepričanje v ta proces.

Tem podpodročjem pa je skupno še nekaj, kar pa ni povezano s samo znanostjo, ampak je lastno področju angleščine. To je reakcija proti strukturalistični in poststrukturalistični misli 20. stoletja, zlasti tisti, ki pri interpretiranju literature in kulture ne pripisuje nikakršne vrednosti naravi. Ta reaktivni duh kognitivne literarne kritike so zaobjeli v eni prvih obširnih raziskav tega področja, posebni številki revije *Poetics Today* iz leta 2002, ki je imela naslov *Literature and the Cognitive Revolution*. V uvodu sta Alan Richardson in Francis F. Steen zapisala:

Čedalje večje nezadovoljstvo z bolj pustimi relativističnimi in protihumanističnimi elementi poststrukturalizma je povzročilo, da si ti in drugi literarni kritiki še bolj mrzlično prizadevajo ustvariti »novo interdisciplinarnost« ... Sodobne teorije literature in kulture so po našem mnenju naredile znaten napredek pri demistifikaciji tradicionalnih humanističnih in verskih konceptov domnevno brezčasnih kategorij, kot so jaz, identiteta in moralnost, namesto tega pa postavile zgodovinsko pogojene in kulturno zgrajene identitete. Takšne teorije so tudi uspešno pokazale, da smo se pogosto sklicevali na kategorijo naravnega, ki naj bi igralo retorično vlogo pri ustvarjanju konceptualne podlage za določene oblike prevlade in zatiranja. Po drugi strani pa je bila disciplina bistveno manj uspešna pri obravnavanju tega, zakaj in kako deluje ta retorika. Relativna neuspešnost teh točk je povezana z močno nepripravljenostjo literarnih in kulturnih študij na ukvarjanje z naravnim kot s kategorijo, ki ima lastno zgodovino ... [U]kvarjati se želimo z izzivom rekonceptualiziranja kulturnega pomena naravnega v sodobnem pomenu. Narave ne moremo več gledati kot esencialistično, normativno in brezčasno. (Richardson in Steen, 2002: 2-3)

Ta cilj, ki je jasno načrtan, odseva bolj razširjeno reakcijo proti antifundacionalizmu poststrukturalistične teorije v kognitivni literarni kritiki. Bodo kognitivni pristopi »prinesli revolucijo v proučevanje literature tako, da bodo zrušili vladavino poststrukturalizma?« (Jackson, 2002: 167) Za zdaj bomo šele videli, v kolikšni meri bo kognitivna literarna kritika preobrnila, popravila ali dopolnila poststruktura-

listično razmišljanje. V tej fazi, ko so raziskave provizorične in fragmentarne, ne moremo oceniti, kaj vse je mogoče v tako velikem obsegu.

Če pa kognitivna literarna kritika ne ponuja odgovorov na vprašanja, ki jih obstoječi literarni koncepti in metode niso razrešili, kaj je torej utemeljitev za uvažanje novih znanstvenih konceptov in metod? So prenosi kognitivnega znanja zgolj prehodni trend, pasivno sprejemanje izrazov iz dandanes prevladujočega intelektualnega diskurza, ki je biologija? Gre pri kognitivni literarni kritiki za uresničevanje Snowovega priporočila, naj se humanisti učijo od znanstvenikov?

Na najbolj temeljni ravni lahko skladnost med literarnimi študijami in kognitivno nevroznanostjo utemeljimo s tem, da so empirična odkritja pomembna za vsako intelektualno raziskovanje, vključno s proučevanjem literature. Snowov očitok o »neolitskem« neznanju humanistov je veljaven, če je natančno razumevanje našega naravnega sveta temeljni pogoj vsakega raziskovanja. Literarne študije niso tako izjemne, da bi jih lahko postavili povsem zunaj pravil naravnega sveta. In kot ne bi razvili nekega argumenta na predpostavki, da je Zemlja ploščata, v 21. stoletju tudi ne bi utemeljili neke raziskave na frenologiji ali staromodnih idejah o histeriji. Na temeljni ravni torej kognitivna literarna kritika ponuja most med literarnim raziskovanjem in znanstvenimi raziskavami tako, da omogoča vključevanje velikanske količine pomembnih informacij, ki prihajajo s številnih različnih področij znanstvenih raziskav.

Ugotovitve v kognitivni nevroznanosti ne ponujajo le novih informacij, ampak tudi odpirajo možnost snovanja novih vprašanj. Tako kot je nevroznanost kot področje napredovala zaradi tehničnih odkritij, kot so tehnike slikanja možganov in označevanja celic ter nenehna spoznanja s področja človeških lezij in primerjalne živalske nevrologije, tudi poznavanje bioloških mehanizmov omogoča nove smeri raziskovanja literarnih procesov. Nevrobiologija branja, pisanja, pomnjenja in pozabljanja so na primer teme raziskovanja, ki si jih pred nastopom kognitivne nevroznanosti preprosto nismo mogli predstavljati. Medtem ko je treba popolno sliko »literarnega uma« šele uresničiti, pa raziskave o biologiji literarnih procesov začrtujejo nov teritorij.⁴ Te vrste prenosa znanja ne načenjajo temelja literarnih študij, ampak ga utrjujejo.

A prenosi so takšni in drugačni. In treba je razlikovati med absorpcijo novih empiričnih dejstev o tem, kako deluje um, in prenosi znanstvenega znanja v literarne študije na račun njihove osrednje premise. Temeljno vprašanje, ki se poraja pri uvajanju konceptov in metod nevroznanosti v literarne študije, je, ali s prenosom znanstvenega znanja dodamo karkoli novega k nepreverljivim modelom znanja, ko pa so, če se vrnemo k izvoru ločnice med obema kulturama, humanistični

⁴ Glej na primer Shepherd in Shepherd-Barr, 1998: 39–60; Epstein, 2004: 213–240; Cuddy-Keane, 2010: 680–701.

Delo Marka Turnerja *The Literary Mind: the Origins of Thought and Language* (1996) je prelomna študija na področju kognitivne literarne kritike.

diskurzi temeljili prav na podlagi, ki je ne moremo izpeljati iz znanstvenih modusov znanja. To je ključni kamen spotike, ki se v različni meri, a ves čas pojavlja v kognitivni literarni kritiki. In ker je podpodročje, ki je zaradi te ovire najbolj trpelo, morda evolucionistična kognitivna kritika (ki jo včasih imenujemo »evo« kritika ali darvinistična literarna kritika), bom v naslednjem razdelku vzela primere iz evokritike in jih uporabila kot odskočno desko za razpravo o ovirah, ki stojijo na poti interdisciplinarnosti.

IV.

Evolucionistični psihologi so v znanstvenih krogih pravzaprav edinstveni po tem, da pri prizadevanju za razumevanje biološke podlage človeškega obnašanja in izkušenj priznavajo literaturo kot resno in legitimno področje znanja. Jonathan Gottschall in David Sloan Wilson v delu *The Literary Animal: Evolution and the Nature of Narrative* literaturo opredelita kot »zadnjo mejo v človeških evolucionarnih študijah« (Gottschall in Wilson, 2005: xvii). Steven Pinker navaja: »Najbolj žgoče vprašanje o fikciji z evolucijskega stališča je, čemu, če sploh čemu, je namenjena.« (Pinker, 2007: 169) Podobno zapiše tudi E. O. Wilson: »Če bi ... lahko literarne produkcije trdno povezali z biološkimi koreninami, bo to eden največjih dogodkov v intelektualni zgodovini. Znanost in humanistika bosta združeni!« (Wilson, 2005: vii) Njihovo delo je korak proti skladnosti obeh kultur.

Vendar pa se mora nova interdisciplinarnost šele udejanjiti. To lahko v nemajhni meri pripišemo metodi evolucijske kognitivne kritike, ki literaturo preprosto zreducira na podatke. Ker evolucijski kritiki ugotavljajo, da narativi kljub vseprisotnosti ne prinašajo »biološke koristi«, skušajo razumeti to »dejavnost brez biološke funkcije« v okviru evolucijskega prilagajanja. Z evolucijskimi analizami literature pridejo do redukcionističnih razlag, na primer, da je poezija izraz naše potrebe po ustnem prenosu kompleksnega znanja, ali da beremo literaturo, da bi pridobili adaptivno, evolucijsko korist ustvarjanja empatije do drugih. Za Pinkerja je funkcija literature iz evolucijske perspektive taka:

Tehnologija fikcije prinaša simulacijo življenja, v katero občinstvo vstopi v udobju svoje votline, naslanjača ali sedeža v gledališču ... Ko nas posrka knjiga ali film, vidimo osupljive pokrajine, se družimo s pomembnimi ljudmi, se zaljublujemo v postavne moške in čudovite ženske, varujemo ljubljene osebe, dosegamo nemogoče cilje in premagujemo hudobne sovražnike. (Pinker, 2009: 571)

Takšna instrumentalistična redukcija zelo slabo osvetli specifično naravo literature in našo izkušnjo literature, čeprav seveda pripomore k našemu razumevanju protoliterarnih transakcij, ki jih je izvajala kakšna stara človeška vrsta (Hernadi,

2002: 21–42). To ni argument proti redukciji. Če je proces redukcije premik proti večji objektivnosti v znanosti, je tudi premik proti natančnejšemu pogledu na resnično naravo stvari v humanistiki. Nekateri procesi redukcije pa nas vodijo naravnost v slepo ulico in razmišljanje, da vrednost adaptivne uporabe sama po sebi pojasnjuje literaturo, ni le nepopolna, ampak po možnosti tudi napačno zasnovana ideja, saj kaže splošno zmedenost o tem, kaj je literatura. Seveda ima literatura veliko vidikov, od slovničnega do ideološkega, med njimi pa imata vlogo tudi razvedrilo in informiranje. Vpričo tako drastične redukcije, ki le lebdi nad površino realističnih besedil, pa se ponovno utrjevanje temeljnih premis literature zdi nujno za nadaljevanje težkega procesa združevanja znanstvenega in literarnega znanja.

Prva premisa besedne umetnine je, da je ni mogoče analizirati in zreducirati na bolj temeljni govor in da obstaja zgolj kot nedeljiva celota, katere pomeni so simbolični. Nenavadna raven dobesednosti, h kateri se lahko v navdušenjem iskarnju splošnosti nagiba evokritika, zgolj reducira literaturo na nekaj poenostavljenih klišejev. Druga premisa je fenomenalna narava bralnega procesa in nestabilnost katerega koli dela besedila. Narave literature se ne da izluščiti preprosto tako, da jo obravnavamo kot stabilne podatke. Kot je trdil Stanley Fish, besedilo ni le snovni predmet, ampak tudi časovni proces (Fish, 1980). Če literaturo obravnavamo kot stabilne podatke, s tem ne moremo utemeljiti nadvse različnih in tu in tam nezdružljivih interpretacij, ki jih pogosto ponuja eno samo besedilo. Tretja premisa je, da literature ne moremo utemeljiti zgolj z instrumentalno vrednostjo. Če adaptivna in funkcionalna vrednost ostaneta edini orodji za pridobivanje pomena, imajo lahko biološko utemeljene ideje o tem, kaj je literatura, le malo povedati o literaturi, ki nima jasne adaptivne vrednosti – na primer modernizmu, ki je najljubša tarča znanstvenikov od Snowa do Pinkerja. Četrta premisa je, da literatura ni sopomenka za razvedrilo. Če literaturo opredelimo kot razvedrilo, v tem interpretativnem modelu ni prostora za kakovostno razlikovanje na primer med lahkotnimi ljubezenskimi romani ter *Gospo Dalloway*. Končno pa je tu še najpomembnejše vprašanje o odnosu med literaturo in ideologijo, ki je spregledano, ko pomen literature izluščimo po merilu uporabne vrednosti, ki se podobno uporablja pri vseh ljudeh. Treba se je lotiti teh legitimnih in še številnih drugih vprašanj, da pridemo do ravni razumevanja, kjer skladnost ni zgolj znanstvena redukcija literarnega. In čeprav sem o teh vprašanjih razpravljala zlasti ob opiranju na evokritiko, so splošnega pomena za vse področje.

V.

Če probleme kognitivne literarne kritike prikažemo kot gradient, je znanstvena redukcija literarnega morda na spodnjem, lažjem koncu. Više se nahaja prevladujoči znanstveni odziv na kognitivno literarno kritiko, ki je tako minimalen, da tako rekoč ne obstaja. Na letnem srečanju Društva za nevroznanost leta 2013 v San

Diegu, kjer se je zbralo več kot 30.000 znanstvenikov iz skoraj 80 držav, literature niso obravnavali niti v enem od 16.000 prispevkov. Čeprav so bili spomin, čustva, zaznava in mišljenje ključne tematike, sta literatura in filozofija ostali zunaj področja nevroznanstvenega raziskovanja. Teoretike s področja literature in filozofije bega skoraj popolna izločitev literarnih in filozofskih študij iz prevladujoče kognitivne nevroznanosti. Ali nam literatura navsezadnje ne ponuja neprekinjene zgodovine reprezentacij človeškega uma v najbolj subtilnih in kompleksnih stanjih? Nam filozofija ne ponuja najnaprednejših modelov človeške zavesti?

Če se lotimo teh vprašanj, ne bo odveč ugotoviti, kakšne so z znanstvenega vidika glavne ovire pri vključevanju velikanske količine relevantnih informacij v humanistiki v znanstveno raziskovanje. Če bi morali za opis teh ovir izbrati en sam izraz, bi bil ta lahko »praktično«. Večina kognitivnih nevroznanstvenikov ne more (ali noče) najti načinov za vgrajevanje nepreverljivih modelov védenja o zavesti v materialistično znanstveno epistemologijo, a ne zato, ker bi bili filistri, kot je nekoč navrgel F. R. Leavis, ampak ker vrste znanja, ki si ga nabirajo humanisti, niso toliko problematične, kot pa nepreverljive (Leavis, 1972: 42–43). Temeljna metoda raziskovanja v kognitivni nevroznanosti je eksperiment. Za izvajanje eksperimentov mora biti védenje o zavesti, pa naj bo še tako pronicljivo, praktično uporabno pri zasnovi eksperimentov. Naletimo torej na klasični problem tega, kako lahko znanstveniki obdelujejo to, kar imajo za spekulativna opažanja brez dokazov (in literatura v okviru znanstvenega eksperimenta ni nič več kot to), kadar je njihova metodologija omejena na stroge parametre preverljivosti in ovrgljivosti (Medawar, 1969: 14–21). Za znanstvenika so vsi vpogledi, ki jih lahko ponudi literatura, nujno zgolj »predeksperimentalne spekulacije«. Pomanjkanje praktičnih načinov, na katere lahko literarno znanje vgradimo v znanost, je ovira, ki je na gradientu problemov, ki vplivajo na kognitivno literarno kritiko, postavljena višje od znanstvene redukcije literarnega.

Sociologija in zgodovina znanosti sta jasno povedali, da znanstvena dejstva niso ločena od kulture, v kateri nastanejo. Patricia Churchland je trdila:

Za znanstvenike je občutek za to, kako se lotiti velikih vprašanj in ustreznega vrhovnega okvira, s katerim izvajajo neposredne raziskave, bistven – bistven, če nevroznanstveniki nočejo izgubiti samih sebe, se blaženo pogrezniti v prijetne, preštevilne podrobnosti ali z možato predanostjo tipati po labirintu slepih ulic. (Churchland, 1989: 3)

Čedalje večje odiranje humanističnega raziskovanja na rob, proč od prevladujočih diskurzov, pa znanstveni skupnosti otežuje črpanje z bogatega področja nepreverljivega znanja, v katero lahko umestijo svoja specifična vprašanja. Humanisti kot varuhi literarnega znanja so v določeni meri odgovorni za to, da znanstvenim raziskavam omogočijo dostop do bogatih ugotovitev človeškega uma. Prevajanje literarnega izraza v kognitivno izraze in nasprotno, kar je ena prvotnih dejavnosti

kognitivne literarne kritike, prinaša dragocene koristi pri vzpostavljanju skladnosti tako, da odpira možnost medsebojnega pogovora obeh kultur.

VI.

Če je cilj kognitivne literarne kritike ustvariti novo interdisciplinarnost, dose- danje izmenjave bolj kot ponovno umerjanje odnosov med obema kulturama opredeljuje prenos znanja iz znanosti v literarne študije. Kaj lahko storimo, da to popravimo? Na področju nastane dilema. Po eni strani so poskusi integracije znan- stvenega in literarnega znanja polni znanstvenih redukcij literarnega; po drugi pa s poskusi ohranjanja literarnega znanja kot drugačnega, a enakopravnega področja raziskovanja tvegamo popolno izključitev iz hegemonskega diskurza in popolno marginalizacijo. Ob taki dilemi morajo literarne študije ne glede na zasnovo bolj odkrito braniti meje nepreverljivega znanja. Literarne študije bi se morale upreti temu, da jih postavijo za poddisciplino kognitivne nevroznanosti.

Kot je v odgovoru Snowu zatrdil Leavis, je literatura ločena od drugih predme- tov znanstvenega raziskovanja in ima lastne zakone, ki presega pozitivistične kal- kulacije. Vendar pa je pustil literarno znanje neopredeljeno ob domnevi, da obstaja splošno soglasje o tem, da je literatura »tretje področje«, na katerem se objektivno usklajuje s subjektivnim. Odsotnost sistematičnega zagovarjanja literarnega zna- nja je povzročila škodo, ne nazadnje zato, ker je znova utrdila podlago, podedo- vano iz razsvetljenstva, po kateri je bilo literarno ali širše rečeno estetsko znanje neopredelljivo, ker si je znanost posebej prilastila objektivno znanje. Brez nadalj- njega pojasnjevanja pa se prevladujoča domneva, da se literarno znanje nanaša zgolj na subjektivno, afektivno in impresionistično, še bolj utrdi. To ne pomeni, da privilegiramo vlogo objektivne oblike v literaturi, a degradiranje literature na spekulativno domišljijo, intuitivno imaginacijo in prekipevanje močnih občutkov ni nič manj dvomljivo dejanje, kot če skušamo popolnoma izbrisati afekt in izkušnje iz literarnih študij, kar je veljalo za določene smeri literarne teorije.

Literatura ni toliko Drugi znanstvenega racionalizma, zajemanje skrivnostnih in nedoločljivih izkušenj, ki ga znanstveni diskurzi postavljajo ob stran; kot je nakazal Leavis, je predvsem izziv za dualizem, ki je povzročil takšen razkol. »Tretje podro- čje«, o katerem je govoril Leavis, je bilo vedno temelj literature, ki nam je ponudil vrsto splošnega znanja, ki ni bilo očiščeno vsega posamičnega, če uporabimo izraz Dereka Attridgea. Kot je v izvrstnem, a spregledanem delu *Feeling and Form* dejala Suzanne Langer: »Čeprav se v umetnini razkriva značaj subjektivnosti, je sama po sebi objektivna: njen namen je konkretizirati življenje občutja.« (Langer, 1953: 374)

V tem pogledu dilema kognitivne literarne kritike ni nezdružljiva z dilemo, s katero se soočajo literarne študije na splošno. Cilj literature je navsezadnje ujeti resnico resničnosti – »granit« trdnih dejstev v »mavrico« občutkov, po besedah

Virginie Woolf.⁵ Uskladitev objektivnega znanstvenega stališča z osebnim območjem zasebnega občutka ni ideal, omejen na kognitivno literarno kritiko. Zato se morajo humanisti nadvse potruditi, da se povežejo z znanstvenimi raziskavami na vseh ravneh, ne le zato, ker znanstveni napredek ponuja priložnost za ponovno proučitev prejšnjih modelov uma, zastopanih v literaturi, in za pojasnitev – in morda celo razširitev – obstoječega literarnega znanja. Poleg tega je treba ta poskus nujno izvesti, če želimo ostati zvesti ciljem same literature, torej zajeti celotno človeško izkušnjo, tako subjektivni občutek kot objektivno obliko.

Ravnovesje sposobnosti, potrebnih za takšen monumentalen podvig, bo, če sploh bo, nastalo samo kot posledica dialoga, ki mora nujno vsebovati neuspešne poskuse, vzajemno nerazumevanje, kritiko in spreminjanje. Na tej stopnji interdisciplinarnosti se zdita najbolj nujna nenehno pojasnjevanje in ponovno potrjevanje tega, kaj je literarno znanje v odnosu do racionalističnega, empirističnega znanja.

Prevedla Polona Glavan

Literatura

- ARNOLD, MATTHEW (1974): *Literature and Science*. V *Philistinism in England and America*, Robert H. Super (ur.), 53–73. Ann Arbor: University of Michigan.
- CHURCHLAND, PATRICIA (1989): *Neurophilosophy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- CUDDY-KEANE, MELBA (2010): *Narration, Navigation and Non-Conscious Thought: Neuroscientific and Literary Approaches to the Thinking Body*. *University of Toronto Quarterly* 79(2): 680–701.
- ELIOT, THOMAS S. (1921): *The Metaphysical Poets*. *Times Literary Supplement*, 20. oktober.
- EPSTEIN, RUSSELL (2004): *Consciousness, Art and the Brain: Lessons from Marcel Proust*. *Consciousness and Cognition* 13: 213–40.
- FISH, STANLEY (1980): *Is There a Text in This Class?: The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- GOTTSCHALL, JONATHAN IN DAVID SLOAN WILSON (UR.) (2005): *The Literary Animal: Evolution and the Nature of Narrative*. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- HERNADI, PAUL (2002): *Why Is Literature: A Coevolutionary Perspective on Imaginative Worldmaking*. *Poetics Today* 23(1): 21–42.
- HUXLEY, THOMAS H. (1893): *Science and Culture*. V *Science and Education*, 134–159. London: Macmillan.
- JACKSON, TONY E. (2002): *Issues and Problems in the Blending of Cognitive Science*,

⁵ V eseju iz leta 1927 je Virginia Woolf opisala »resnico kot nekaj, kar je trdno kot granit«, »osebnost pa kot nekaj, kar je neotipljivo kot mavrica«; zanjo je bil cilj biografije »združiti oboje v eno samo brezhibno celoto«, doseči »trajno zvezo granita in mavrice« (Woolf, 2008: 93, 98).

- Evolutionary Psychology, and Literary Study. *Poetics Today* 23(1): 161–179.
- LANGER, SUZANNE K. (1953): *Feeling and Form*. London: Routledge.
- LEAVIS, FRANK RAYMOND (1972): Two Cultures? The Significance of Lord Snow. V *Nor Shall My Sword: Discourses on Pluralism, Compassion and Social Hope*, 41–74. London: Chatto and Windus.
- LODGE, DAVID (2000): *Consciousness and the Novel: Collected Essays*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- MEDAWAR, PETER BRIAN (1969): *Induction and Intuition in Scientific Thought*. London: Methuen.
- PINKER, STEVEN (2009): *Kako deluje um*. Tržič: Učila International.
- PINKER, STEVEN (2007): Toward a Consilient Study of Literature. *Philosophy and Literature* 31(1): 61–77.
- RICHARDSON, ALAN IN FRANCIS F. STEEN (2002): Literature and the Cognitive Revolution: An Introduction. *Poetics Today* 23(1): 1–8.
- SHEPHERD, GORDON M. IN SHEPHERD-BARR, KIRSTEN (1998): Madeleines and Neuromodernism: Reassessing Mechanisms of Autobiographical Memory in Proust. *Auto/Biographical Studies* 13(1): 39–60.
- SNOW, CHARLES PERCY (1993): *The Two Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TURNER, MARK (1996): *The Literary Mind: the Origins of Thought and Language*. Oxford: Oxford University Press.
- WAUGH, PATRICIA (1999): Revising the Two Cultures Debate: Science, Literature, and Value. V *The Arts and Sciences of Criticism*, D. Fuller in P. Waugh (ur.), 33–59. Oxford: Oxford University Press.
- WILSON, EDWARD O. (2005): Foreword from the Scientific Side. V *The Literary Animal*, J. Gottschall in D. Sloan Wilson (ur.), vii–xi. Evanston, IL: Northwestern University Press.
- WOOLF, VIRGINIA (2008): The New Biography. V *Selected Essays*, D. Bradshaw (ur.), 95–100. Oxford: Oxford University Press.